

легітимним, здійснюється в рамках інституціональних структур, в усіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній. Ризики є немінучими продуктами прийняття рішень. Політика якраз спрямована на прийняття. Як вважає Ульрік Бек, питання про те, хто буде інтерпретувати, що є ризиками, а що – ні, вирішується на користь політики. У розрізі цих міркувань поступово формується поширений на Заході концепт «цивілізація ризику». Виникнувши у 1980-х рр. як виклик на розрив між складністю, що посилюється, і могутністю технології, з одного боку, та знанням її можливих впливів на природне середовище і людські спільноти, з іншого боку, цей розрив призводить до все більшої ризиконасиченості сучасного суспільства, котра проявляється в експоненціально зростаючій кількості технологічних, екологічних та інших ава-рій і катастроф.

Показане, що ідейні витоки концепції «цивілізація ризику» є катастрофізм, що використовувалися для пояснення соціокультурних змін: раптового зруйнування культури внаслідок занепаду суспільства, стихійного лиха, падіння держав і міст тощо. Проте, безпосереднім джерелом даної концепції є вчення Е. Касірера про амбівалентність техніки, що забезпечує панування людини над природою, проте робить людину подібну до робота, призводить відчуження людини від своєї сутності. Спираючись на доробки Е. Касірера, а також на висновки сучасних західних алармистів і, в першу чергу, Ж. Елліоля та Л. Мемфорда, прихильники ідеї цивілізації ризику вибудовують ієрархічну систему ризиків, що оточують сучасну людину.

Визначається, що ключовим питанням цивілізації ризику є проблема сприйняття ризику, оскільки від того як саме ризик або в більш широкому контексті ситуація ризику сприймається особами, що приймають рішення, залежить адекватність і врешті решт ефективність того чи іншого рішення. Складність процесу сприйняття ризику обумовлюється тим, що для індивіда або групи система визначення ризику опосередковується особистісними перевагами, культурою й соціальним контекстом.

Виокремлюються характеристики процесу сприйняття ризику: сприйняття ризику – динамічний процес; сприйняття ризику – інтерактивний феномен; дія соціальних інститутів з управління ризиком змінює соціальну інтерпретацію ризику.

Обґрунтоване, що в рамках концепту «цивілізація ризику» розвивалися культурно-символічні уявлення про ризик, згідно з якими людина існує так би мовити «усередині» культури і не відокремлюється від неї. Всі її відносини як з суспільством, так і з природним оточенням опосередковані культурою, а тому проблема ризиків немінуче пов'язана з проблематикою культури. Проблема ризиків, з якими має справу людина і які вона породжує, опосередкована актуальною культурою суспільства.

На основі виявлення заданих культурою детермінант ризиків виявлено два виміри (аспекти) проблеми ризиків: перший пов'язаний зі специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків; другий – із історичною динамікою як специфічним джерелом нових – нетрадиційних, неосвоєних, слабо усвідомлюваних – ризиків. Відповідно виділяються два поля (напрямки) досліджень: перше поле досліджень пов'язане з розглядом специфіки конкретної культури (предметом подібних досліджень є тенденції до хаотизації і впорядкування, властиві конкретній культурі); друге – пов'язане з виявленням реакції конкретної культури на зміни (тут особливий інтерес представляє перехід від статичного, традиційного суспільства до динамічного, модернізованого суспільства); третє – пов'язане з розробкою технологій управління культурними ризиками.

У межах першого напрямку досліджень ризиків визначається, що будь-яка людська поведінка може привести до наслідків, що не збігаються з бажаннями і позитивними очікуваннями суб'єкта. Тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз.

У межах другого напрямку досліджень ризиків описуються процеси динамічного розвитку культури. Тут постулюється думка, що зміни суспільства і культури в ході модернізаційних перетворень у різних країнах демонструють загальні закономірності. Соціокультурні цілісності постійно взаємодіють між собою, обмінюються товарами, людьми та ідеями, воюють, конкурують, взаємодоповнюють один одного, знаходяться в складній діалектичній взаємозалежності. Постійний і напружений діалог культур є істотним чинником всесвітньо-історичного процесу.

Людина в модернізованому суспільстві належить до двох культур: вона є раціоналістом за самоописом і традиціоналістом за серцевою схильністю. Це обумовлює підвищений рівень тривожності. За такою подвійності суб'єкт схильний до дії глибоких малоусвідомлюваних імпульсів: у певних ситуаціях у свідомості такої людини відбувається «перемикання» з

однієї, декларованої й усвідомлюваної, системи детермінант на іншу, яка знаходиться в тіні. Описана подвійність культурної свідомості об'єктивна і на деякому етапі розвитку суспільства неусувна. Вона є породженням незавершеного процесу модернізації. Нова, модернізована свідомість формується поступово. Попередня культурна система не зникає, а витіснюється із сфери рефлексії (сублімується) і залишається у сфері рутинних побутових ситуацій, звичаїв, традиційних рефлексів, малоусвідомлюваних настанов. Як наслідок поведінка такої людини виявляється непередбачуваною ані для неї самої, ані для тих, хто її оточує. І це є серйозним джерелом ризиків.

У межах третього напрямку досліджень ризиків розробляються питання управління культурними ризиками, яке має певні особливості. Той факт, що деяка небезпека існує, не означає обов'язково, що ризик буде вироблений. Є безліч соціальних небезпек, які, ніколи не виявившись, зникають. Виникненню соціальних небезпек (технологічних і культурних) передують два етапи: 1) вирішення про створення об'єкту, потенційно небезпечного (хоча все потенційно небезпечно) - атомна станція або політична партія; 2) усвідомлення цієї небезпеки як ризикогенної. Проте в культурних небезпеках, на відміну від небезпек технологічних, невизначеність функціонування об'єкту значно вища. Тому рішення про ризик культурних небезпек ухвалюється так би мовити *post factum* для того, щоб усунути наслідки, необхідно усунути причину, що їх породила.

Ключові слова: ризик, алармістські концепції, катастрофізм, цивілізація ризику, сприйняття ризику, культурно-символічні теорії ризику.

Определяется аналитический потенциал концепта «цивилизация риска» при исследовании опасностей в глобализованном обществе, рассматриваются культурно-символические теории риска.

Ключевые слова: риск, алармистские концепции, катастрофизм, цивилизация риска, восприятие риска, культурно-символические теории риска.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У силу фундаментальних обставин, що містяться в природі буття, ризики є неусувним фоном людини як біологічного, так і соціального організму. Суспільна, тобто колективна, форма життя людей є однією із стратегій, що вирішує завдання страхування як окремих членів, так і суспільства в цілому від неминучих і неусувних ризиків. Глобалізація загострює відносини між суспільствами, що перебувають на різних рівнях закритості-відкритості, лінійного - нелінійного розвитку. Закриті системи, що тяжіють до самозбереження за всяку ціну, у принципі не здатні ефективно й гнучко обмінюватися ресурсами з іншими системами. Вони вкрай вороже ставляться до відкритих систем, вбачаючи в них загрози своїм цінностям, своєму існуванню. Зі свого боку, відкриті системи мають у своєму розпорядженні можливість залучення ресурсів й інвестицій ззовні, що об'єктивно підштовхує їх до розширення виробництва на інших географічних просторах.

Своїм економічним і військовим потенціалом відкриті суспільства тиснуть на закриті суспільства, спонукаючи останні прийняти принципи капіталістичного господарювання й, відповідно, відкритості й нелінійності розвитку. «Експансія капіталістичного світ-господарства не зупиняється. І це – загальноновизнаний факт... До того ж демократизація світу – а вона дійсно має місце – означає, що ця експансія залишається надзвичайно популярною на більшій частині планети. Можливо, сьогодні вона навіть більш популярна, чим коли-небудь. Шириться коло людей, що вимагають дотримання своїх прав, і одним з основних проголошується право на шматок загального пирога» [1, с. 107, 108-109], – заявляє І. Валлерстайн.

На глобальному рівні це проявляється як крах ідеалів про можливість справедливого розподілу матеріальних, економічних, соціальних і культурних ресурсів – виникли ризики маргіналізації цілих народів. «Підкорення природи» обернулося екологічними ризиками. Процеси урбанізації й руйнування сільського укладу життя привели до появи величезної армії резервної праці, «зайвих людей», що породжує ризики соціального підживлення тероризму світового рівня. На локальному рівні вибухнула небачена раніше винищувальна конкуренція за шматок загального пирога, що з'явилося фактором ненавмисних дій по розхитуванню принципів закритості систем, відтворенню інновацій у всіх сферах життєдіяльності. Паралельно збільшується й показник незрівноваженості, нелінійності розвитку, що дозволяє прогнозувати перехід нинішніх «старіючих» суспільств в інший стан з відтворенням принципово нових ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «цивілізація ризику» є продуктом суб'єктивних теорій ризику, основною проблемою яких є сприйняття ризику. Можна виокремити такі напрями досліджень сприйняття ризику: 1) вивчення відмінностей у ризикогенних діях; 2) вивчення індивідуального сприйняття ризику (з'ясування соціальних характеристик феномена індивідуального сприйняття ризику). У. Синглетон і І. Ховден є представниками радикальної лінії

культурно-символічних досліджень ризику, а М. Дуглас, А. Вільдавські, К. Дейк – представники помірної лінії культурно-символічних досліджень ризику.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування аналітичного потенціалу концепту «цивілізація ризику» при дослідженні небезпек у глобалізованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризики постійно виробляються суспільством, причому це виробництво є легітимним, здійснюється в рамках інституціональних структур, в усіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній. Ризики – це неминучі продукти прийняття рішень. Політики займаються, щоб було рішення, а не тільки нескінченне обговорення. В умовах, коли ліквідована авторитетна інстанція знання, то врешті решт джерелом того чи іншого рішення виявляється саме рішення. Ситуація, в якій зіштовхуються політичні сили, що діють децизіоністські, тобто на основі рішення, дуже небезпечна. Ульрік Бек, фундатор концепції суспільства ризику, розмірковуючи про охоронні функції політики, доходить висновку, що питання про те, хто буде інтерпретувати, що є ризиками, а що – ні, вирішується на користь політики, а не субполітики. Він констатує: «Наша теорія, її аналітична серцевина, практично аморально та безнадійно говорить про те, що рефлексивна модернізація призводить до фундаментальних потрясінь, котрі, як антимодерн, або ллють воду на млин неонаціоналізму і неофашизму (а саме в тих випадках, коли більшість, в силу послаблення надійності та безпеки, закликає нову-стару жорстокість і хапається за неї), або, в якості протилежної крайнощі, можуть бути використані для того, щоб переформулювати цілі і підвалини західних індустріальних суспільств». У. Бек говорить і про те, що «політика в старому розумінні, політика суверенних держав застаріла, що потребує зміну політики, зміну правил політики, зміну політичних правил *політикою*» [4, s. 15].

У розрізі цих міркувань поступово формується поширений на Заході концепт «цивілізація ризику». Виникнувши у 1980-х рр. як виклик на розрив між складністю, що посилюється, і могутністю технології, з одного боку, та знанням її можливих впливів на природне середовище й людські спільноти, з іншого боку, цей розрив призводить до все більшої ризиконасиченості сучасного суспільства, котра проявляється в експоненціально зростаючій кількості технологічних, екологічних та інших аварій і катастроф.

Вихідною теоретичною послідовно виникнення цієї концепції є алармістські (від англ. *alarm* – тривога) ідеї, на яких ґрунтуються перша доповідь Римському клубу «Межі росту», авторами якої є подружжя Медоузів, Дж. Рендерс та В. Бернс. Основний зміст цих ідей полягає в тому, що вичерпність ресурсів планети Земля неминуче передбачає й наявність меж людської експансії, перш за все – технологічної. Звідси висновок – треба обмежити техніко-економічне зростання та технологічний тиск на навколишнє середовище.

Філософські витoki цієї концепції кореняться в ідеях катастрофізму, що використовувалися для пояснення соціокультурних змін: раптового зруйнування культури внаслідок занепаду суспільства, стихійного лиха, падіння держав і міст тощо. «М'яким» варіантом катастрофізму є теорія регресу (деградації), що здійснюється внаслідок «антирозвитку», «занепаду» і примітивізації суспільства, спричиненого впливом внутрішнього розладу або втручання ворожих зовнішніх сил. Безпосереднім джерелом концепції про цивілізацію ризику є вчення Е. Касірера про амбівалентність техніки, що забезпечує панування людини над природою, проте робить людину подібну до робота, призводить відчуження людини від своєї сутності. Спираючись на доробки Е. Касірера, а також на висновки сучасних західних алармістів і, в першу чергу, Ж. Еллюля та Л. Мемфорда, прихильники ідеї цивілізації ризику вибудовують ієрархічну систему ризиків, що оточують сучасну людину.

Один з впливових представників концепції цивілізації ризику С. Хансен вважає за необхідне визначати ризик, виходячи не лише з техногенних та інших, зовнішніх щодо людини, чинників, а перш за все з людських, особистісних вимірів можливого ризику (див.: [5]). Як значимий компонент мінімізації наслідків ризику шведський фахівець Б.М. Дротц-Шеберг [6] виокремлює соціокультурні зміни, спричинені переміщенням (міграцією) людей і подальшим соціальним розривом цих людей із звичними співтовариствами.

П. Лагадек, узагальнюючи практичний досвід катастроф в Трі-Майл-Айленді, Бхопалі та Чорнобилі і викликаних ними (особливо останньої) посткатастрофних процесів, звертає увагу на засвоєння більш ефективних способів управління післяаварійними соціальними процесами. Щоб все це здійснити, необхідно, з точки зору прихильників ідеї цивілізації ризику, замінити панівну в індустріальній цивілізації продуктивістську модель розвитку, яка підготує людство до ризиків і небезпечностей, принципово іншою – гуманістичною моделлю, що ґрунтується на визнанні самоцінності та самоздійсненності людини як особистості. П. Лагадек наголошує на тому, що зона «надзвичайної технологічної небезпеки» неухильно розширюється і це призводить до неможливості визначити «рівень припустимого ризику», оскільки ця зона,

подолавши сформовані в державі просторово-часові кордони, охоплює широкі території й численні покоління людей, одночасно руйнуючи владу, нездатну подолати небезпеку, й викликаючи «соціальну дестабілізацію». За таких умов катастрофи вже не є тимчасовими подіями та перетворюються в процеси, що одночасно посилюють негативні канцеро-, мута- і терактогенні ефекти. В силу цих та інших причин сучасну цивілізацію, яка надзвичайно насичена технологічними засобами, що далеко не завжди раціонально використовуються, слід називати цивілізацією ризику.

П. Словік та його колеги Б. Фішхофф, С. Ліхтенстайн та ін. намагалися на основі теоретичного осмислення емпіричних досліджень сконструювати структурно-функціональні моделі, що дозволили б пояснити механізми суб'єктивного сприйняття ризику індивідами і групами, а також впливу на поведінку людини в екстремальних, ризиконебезпечних ситуаціях управлінських структур, фахівців, лікарів, рятувальників тощо, дії яких спрямовані на мінімізацію негативних наслідків різноманітних видів ризику. На їхню думку, ці моделі, якщо вони будуть застосовані, допоможуть мінімізувати різноманітні наслідки безлічі ризиків [2].

Ключовим питанням цивілізації ризику є проблема сприйняття ризику, оскільки від того як саме ризик, або в більш широкому контексті, ситуація ризику *сприймається* особами, що приймають рішення, залежить адекватність і врешті решт ефективність того чи іншого рішення. Складність процесу сприйняття ризику обумовлюється тим, що для індивіда або групи система визначення ризику опосередковується особистісними перевагами, культурою й соціальним контекстом.

Можна виокремити такі характеристики процесу сприйняття ризику [9, р. 49-50]:

1. Сприйняття ризику – динамічний процес. Сприйняття ризику не є постійним процесом, воно з часом може піддаватися зміні.
2. Сприйняття ризику – інтерактивний феномен: індивідуальне сприйняття ризику опосередковане сприйняттям ризику в місцевому співтоваристві.
3. Дія соціальних інститутів з управління ризиком змінює соціальну інтерпретацію ризику.

У рамках концепту «цивілізація ризику» розвивалися культурно-символічні уявлення про ризик, згідно з якими людина існує так би мовити «усередині» культури і не відокремлюється від неї. Всі її відносини як з суспільством, так і з природним оточенням опосередковані культурою, а тому проблема ризиків неминуче пов'язана з проблематикою культури. Проблема ризиків, з якими має справу людина і які вона породжує, опосередкована актуальною культурою суспільства.

Аналіз специфіки конкретної культури з погляду виявлення заданих культурою детермінант ризиків поглиблює уявлення про їх соціокультурну природу і дозволяє вийти на якісно інший рівень рефлексії. На цьому шляху виявляються два виміри (аспекти) проблеми ризиків: перший пов'язаний зі специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків; другий – із історичною динамікою як специфічним джерелом нових – нетрадиційних, неосвоєних, слабо усвідомлюваних – ризиків. Відповідно, виділяються два поля (напрямки) досліджень: перше поле досліджень пов'язане з розглядом специфіки конкретної культури (предметом подібних досліджень є тенденції до хаотизації і впорядкування, властиві конкретній культурі); друге – пов'язане з виявленням реакції конкретної культури на зміни (тут особливий інтерес представляє перехід від статичного, традиційного суспільства до динамічного, модернізованого суспільства). Тут варто виокремити також третє поле досліджень, яке пов'язане з розробкою технологій управління культурними ризиками.

У межах *першого напрямку* досліджень культурологічної теорії ризиків визначається, що будь-яка людська поведінка може привести до наслідків, що не збігаються з бажаннями і позитивними очікуваннями суб'єкта. При концептуалізації поняття ризику йдеться про небезпеки (hazards), які є загрозами (threats) людям і тому, що вони цінують. Виходячи з цього, ризики (risks) – це міри небезпек (hazards). Тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз.

Ризик безпосередньо пов'язаний з небезпекою – природною або створеною людиною. Р. Шефер визначає небезпеку як потенційну втрату (potential loss), на відміну від очікуваних втрат (expected loss). Класифікуючи небезпеки, Р. Шефер виділяє природні та соціальні небезпеки: до першого виду небезпек відносяться, наприклад, повені, землетруси; соціальні небезпеки виникають у разі небажаного функціонування (дисфункцій) технологій або соціальної системи [8, р. 41]. Небезпеки, що не відносяться до проблем технологій, називають культурними. Міжособисті взаємодії (мікрорівень), злочинність (мезорівень), помилки в ухваленні політичних рішень (макрорівень) – такого роду небезпеки мають різний ступінь впливу і розповсюдження.

У межах *другого напрямку* досліджень культурологічної теорії ризиків описуються процеси динамічного розвитку культури. Тут постулюється думка, що зміни суспільства і культури в

ході модернізаційних перетворень у різних країнах демонструють загальні закономірності. І. Г. Яковенко звертає увагу на те, що треба враховувати, що культура людства не є якісно однорідним цілим, вона розбивається на просторово локалізовані етнічні одиниці. Кожна з етнічних одиниць конститується власною культурою. Крім того, чинять вплив і культури, що формуються на надетнічних рівнях об'єднання людей (національні культури, цивілізації). Не зважаючи на універсальність тенденцій до хаотизації, різні культури істотним чином відрізняються між собою за усталеним рівнем соціального хаосу, що прийнятний у даній культурі як допустимий. Ці відмінності залежать від типології культури, від її віку, від того, якою мірою процеси розвитку даного суспільства набувають іманентного характеру. Чим старіше культура, чим вона більш «пригнана» до природного контексту, чим старіше і стійкіше соціальні інститути, тим нижче рівень хаосу і ефективніше механізми його локалізації [3, с. 11-12].

Соціокультурні цілісності постійно взаємодіють між собою, обмінюються товарами, людьми та ідеями, воюють, конкурують, взаємодоповнюють один одного, знаходяться в складній діалектичній взаємозалежності. Постійний і напружений діалог культур – істотний чинник всесвітньо-історичного процесу. У подібній взаємодії якісно розрізняються дві ситуації. Між собою можуть взаємодіяти як культури, що знаходяться на одній стадії історичного розвитку, так і культури, що відносяться до різних стадій цього процесу. У першому випадку розгортається рівноправна і рівноцінна взаємодія двох культур, в другому – формується більш складна і напружена ситуація. Культура, яка стадіально віддалена, володіє істотними конкурентними перевагами – вона могутніша і енергійніша, її можливості перевершують можливості стадіально віддаленої культури. За таких умов вектор дії зміщується у напрямку до лідируючого суспільства. Оскільки взаємодіючі культури конкурують між собою за людей і територію, зустріч стадіально віддалених суспільств і культур завжди несе в собі історичний виклик. Відповіді на такий виклик залежать від багатьох чинників і формують широку палітру варіантів історичного розвитку [3, с. 21].

Логіка розгортання процесу модернізації може бути описана таким чином (див.: [3, с. 22]). Спочатку запозичення мають ізольований характер. Проте з часом в цілісності культури суспільства, що модернізується, формується самостійний рівень, цілком заданий процесами модернізації. Він відрізняється в своїх якісних характеристиках від початкової, базової культури традиційного суспільства (перша фаза). По суті, в своїй онтології ці самостійні рівні єдиного культурного комплексу суспільства, що модернізується, заперечують один одного. В той же час вони утворюють цілісність соціокультурного організму, що модернізується, і не можуть обходитись один без одного. У міру просування по шляху модернізації стадіально вищий рівень розростається, стає все більш самостійним, переходить від приватних сфер діяльності до генеральних регулятивних функцій культури. Його дія постійна переструктурує традиційний комплекс, збагачує його новими ідеями, новими розумовими процедурами, впливає на структурні засади традиції. У свою чергу, традиційний рівень культури впливає на стадіально вищий рівень, вносить до нього свої установки, прагне локалізувати і обмежити сферу компетенції нового рівня культури, намагається традиціоналізувати ідеї, практики й уявлення, що еманують з модернізованої свідомості (друга фаза). На певному етапі розвитку відбувається переструктурування всього культурного комплексу. Якщо на початкових етапах модернізації генералізуючі характеристики культурного цілого задаються початковим, традиційним рівнем культури, новий, модернізований шар виступає як компонента, значущість якої постійно зростає, але при цьому вона не стає системотвірною, то в міру просування соціокультурного цілого по шляху модернізації початковий рівень послідовно «худне», розмивається, все більш переструктурується під тиском нового шару культури, який збільшується і поширюється, захоплює нові позиції, визріває в якісному відношенні. Цей модернізований шар поступово захоплює лідируючі позиції в єдиному культурному комплексі та перетворюється на доміную, відбувається загальне переструктурування культурного цілого (третья фаза).

І. Г. Яковенко описує неоднорідність культурного комплексу як істотну детермінанту ризиків на особистому рівні. Одна і та ж сама людина виявляється носієм двох складно поєднаних культурних систем: за вихованням і освітою вона належить до сциентистської, раціональної культури Нового часу, її мислення розгортається в просторі раціонального дискурсу; цей раціоналізований рівень доповнюється елементами традиційної культури з її власними рефлексами, стереотипами і засадами – сублімований, утаємничений світ традиційної культури не інтерпретується в термінах актуальної культури, тому він прихований від усвідомлення, він як би не існує. Тут можна говорити про свідомість і підсвідомість культури. Проявлений, вербалізований рівень культури, очевидно, не вичерпує суті особистості – за ним ховається інший, утаємничений шар культури [3, с. 23-24].

Людина в модернізованому суспільстві належить до двох культур: вона є раціоналістом за

самоописом і традиціоналістом за серцевою схильністю. Це обумовлює підвищений рівень тривожності. За такою подвійності суб'єкт схильний до дії глибоких малоусвідомлюваних імпульсів: у певних ситуаціях у свідомості такої людини відбувається «перемикання» з однієї, декларованої й усвідомлюваної, системи детермінант на іншу, яка знаходиться в тіні. Описана подвійність культурної свідомості об'єктивна і на деякому етапі розвитку суспільства неусувна. Вона є породженням незавершеного процесу модернізації. Нова, модернізована свідомість формується поступово. Попередня культурна система не зникає, а витіснюється із сфери рефлексії (сублімується) і залишається у сфері рутинних побутових ситуацій, звичаїв, традиційних рефлексів, малоусвідомлюваних настанов.

Як наслідок поведінка такої людини виявляється непередбачуваною ані для неї самої, ані для тих, хто її оточує. Це, очевидно, є серйозним джерелом ризиків. Перш за все тут треба говорити про ризики архаїзації. Трансформація сучасних соціальних і промислових технологій, спотворене розуміння політичних інститутів («демократії»), постійне і послідовне «вкладання» в сучасні форми стійкого традиційного змісту – все це блокує зусилля щодо розвитку суспільства, хаотизує соціальні взаємодії. Крім того, виникає складна проблема пізнання й опису реальності, в якій за модернізованою формою ховається абсолютно інший зміст [3, с. 27-28].

Суспільство, що модернізується, гетерогенно – в ньому репрезентовані як високомодернізовані групи і шари суспільства, так і верстви, пронизані традиційними моментами і засадами. Це поєднання є природним і єдино можливим на етапі модернізації. Проте така диспозиція народжує додаткові джерела ризиків. Наприклад, загальне виборче право передбачає, що велику частину населення країни складають відповідальні громадяни, які досягли деякого рівня політичної, культурної і громадянської зрілості. Вони здібні до аналізу політичних і соціальних процесів, усвідомлюють свої інтереси, уявляють собі віяло наслідків тієї чи іншої політики і тому подібне. Якщо ж значна частина суспільства не готова бути відповідальними і компетентними виборцями, парламентська демократія вироджується в порожню форму. Зараз в українському політикумі активно дискутується проблема введення відкритих регіональних списків, проте мало хто із політиків, які ратують за таку новелу, чітко усвідомлюють той факт, що український виборець у своїй абсолютній більшості не досягнув необхідного рівня зрілості та відповідальності – він дуже чутливий до маніпуляцій з боку політичних гравців і результати такого «голосування» можуть принести загрози для суспільної єдності наслідки.

У межах *третього напрямку* досліджень культурологічної теорії ризиків розробляються питання управління культурними ризиками. Цей напрямок репрезентується концепцією процесу генерації ризику (*risk-generation process*). М. Меркхофер, автор даної концепції, визначає три необхідних умови процесу генерації ризику: джерело ризику, тобто небезпека (*hazard*) (тут постулюється теза «будь-яка соціальна дія здійснюється в умовах небезпеки, а значить - ризикогенно»); момент прояву небезпеки (*exposure process*) (наприклад, моментом прояву в культурних ризиках стає захворювання людини, виникнення масових рухів протесту, початок озброєних дій); ефекти, результати (*effects*) прояву небезпеки (тут прикладами можуть служити смерть людини внаслідок її хвороби, відновлення конституційних прав частини населення, яка була їх позбавлена, перемога або поразка у війні тощо) [7, р. 3-7].

Управління культурними ризиками має певні особливості. Той факт, що де-яка небезпека існує, не означає обов'язково, що ризик буде вироблений. Є безліч соціальних небезпек, які, ніколи не виявившись, зникають. Виникненню соціальних небезпек (технологічних і культурних) передують два етапи:

1. вирішення про створення об'єкту, потенційно небезпечного (хоча все потенційно небезпечно) - атомна станція або політична партія;
2. усвідомлення цієї небезпеки як ризикогенної.

Рішення про заборону будівництва атомної станції може ухвалюватися до ухвалення рішення про саме будівництво. І не тому, що ця станція виробляє атомну електричну енергію, а саме тому, що існує знання про негативні наслідки, про ризик цього будівництва.

Деяко інша ситуація відносно культурних небезпек. У культурних небезпеках, на відміну від небезпек технологічних, невизначеність функціонування об'єкту значно вища. Тому рішення про ризик культурних небезпек ухвалюється так би мовити *post factum*: наприклад, забороняється не сама політична партія, а небажані для суспільства наслідки її функціонування – для того, щоб усунути наслідки, необхідно усунути причину, що породила їх, тому сама партія забороняється теж. Інакше кажучи, для прояву небезпеки потрібний механізм, що запускає її виникнення.

Висновки. Таким чином, спираючись на постулати теорії «суспільства ризику», у процесі аналізу сучасних ризиків варто враховувати виклики глобалізації, в основі яких лежать закономірності й особливості розвитку суспільства ризику: часткове переміщення процесів формування влади зі сфери політики в інші, раніше неполітичні, сфери; взаємозв'язок

збільшення ризиків із зростанням знань; експлуатація ризику як спосіб збагачення й політичного впливу; утвердження безпеки як нормативного й рушійного принципу суспільства ризику; боротьба за управління ризиками між основними агентами рефлексії ризику, які стають, по суті, політичними акторами; трансформація ризиків одного типу в інші, зокрема, корпоративних у політичні й навпаки.

Культурологічна теорія ризику, в межах якої найбільш активно розвивається концепт «цивілізація ризику», виявляється вельми продуктивним способом вивчення ризиків, пов'язаних з культурними небезпеками, що більшою мірою викликані політичними процесами. Прихильники культурно-символічної концепції ризику зосереджують свої дослідницькі зусилля на визначенні ризику як соціокультурного факту, який відрізняється від природного катаклізму у випадку небезпеки нанесення шкоди суб'єкту чи об'єкту реалізації ризику або недостатньої захищеності від небезпеки. Культурно-символічні концепції репрезентовані трьома напрямками: перший пов'язаний із специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків (Р. Шефер); другий – з історичною динамікою як специфічним джерелом нових ризиків (І.Г. Яковенко); третій – з розробкою технологій управління культурними ризиками (М. Меркхофер).

Бібліографічні посилання

1. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ.; Центр исслед. постиндустриального о-ва. – М.: Логос, 2003. – 355 с.
2. Кривошеїн В.В. Цивілізація ризику / В.В. Кривошеїн // Соціологічна енциклопедія / В.Г. Городяненко (уклад.). – К.: Академвидав, 2008. – С. 437.
3. Яковенко И.Г. Риски социальной трансформации российского общества: культурологический аспект / И.Г. Яковенко. – М.: Прогресс-Традиция, 2006. – 176 с.
4. Beck U. Die Erfindung des Politischen / U. Beck. – Frankfurt a/M: Suhrkamp, 1993. – 350 s.
5. Hansson S.O. What is philosophy of risk? / S.O. Hansson // Theoria. – 1996. – Vol. 62, № 1-2. – P. 169-186.
6. Drottz-Sjoberg B.-M. Risk perception and definition of risk / B.-M. Drottz-Sjoberg // Working paper. – Brussels: European Institute for Advanced Studies in Management, 2003. – P. 1-24.
7. Merkhofer M. Decision Science and Social Risk Management: A Comparative Evaluation of cost-benefit analysis, decision analysis, and other formal decision-aiding approaches / M. Merkhofer. – Dordrecht: Reidel, 1987. – 340 p.
8. Schaefer R. What Are We Talking About When We Talk About 'Risk'? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories / R. Schaefer. – Luxemburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. – 260 p.
9. The Social and Cultural Construction of Risk / B.B. Johnson, V.T. Covello (eds.). – Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1987. – 358 p.

УДК 321:316.62

О. В. Кузнєцова

Донецький інститут залізничного транспорту

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджується вплив політичних цінностей та орієнтацій на розвиток політичної культури у період трансформації українського суспільства. Розглядається, як формування політичних цінностей та орієнтацій пов'язане з політичною культурою та політичною соціалізацією. Аналізується зв'язок політичних ціннісних орієнтацій та політичної культури на регіональному рівні. Підкреслюється роль засобів масової інформації (у першу чергу, телебачення) у формуванні політичних поглядів та орієнтацій.

Ключові слова: політичні цінності, політичні орієнтації, політична культура, політична поведінка, політична соціалізація, ЗМІ, регіональна ідентичність.

Исследуется влияние политических ценностей и ориентаций на развитие политической культуры в период трансформации украинского общества. Рассматривается, как формирование политических ценностей и ориентаций связано с политической культурой и политической